

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika, na osnovi člana V stav 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i člana 39. stav 1. Poslovnika o radu Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, na sjednici održanoj od 21. do 24. novembra 2011. godine, donijela je

ODLUKU

I

Kulturni pejzaž – memorijalni kompleks Muzej „25. maj“ u Drvaru proglašava se nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: nacionalni spomenik).

Nacionalni spomenik čine: glavna zgrada Muzeja „25. maj“, Titova vila, zgrada u kojoj je oformljena OZNA (Odjeljenje zaštite naroda) i prostor tzv. Titove pećine.

Nacionalni spomenik se nalazi na prostoru označenom kao k. č. 40/43, 40/44 i 87/1-2, posjedovni list broj 273, k.o. Drvar Grad, općina Drvar, Federacija Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina.

Na nacionalni spomenik se primjenjuju mjere zaštite utvrđene Zakonom o provođenju odluka Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika uspostavljene prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini („Službene novine Federacije BiH“, br. 2/02, 27/02, 6/04 i 51/07).

II

Vlada Federacije Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: Vlada Federacije) dužna je osigurati pravne, naučne, tehničke, administrativne i finansijske mjere za zaštitu, konzervaciju, restauraciju, rehabilitaciju i prezentaciju nacionalnog spomenika.

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika (u daljnjem tekstu: Komisija) će utvrditi tehničke uvjete i osigurati finansijska sredstva za izradu i postavljanje informacione ploče sa osnovnim podacima o spomeniku i odluci o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom.

III

S ciljem trajne zaštite nacionalnog spomenika, utvrđuju se sljedeće mjere zaštite za prostor definiran u tački I stav 3. ove odluke:

- dopušteni su radovi na obnovi sastavnih dijelova kompleksa i radovi čiji je cilj prezentacija nacionalnog spomenika uz pridržavanje međunarodnih standarda za zaštitu naslijeđa i uz odobrenje federalnog ministarstva nadležnog za prostorno uređenje (u daljnjem tekstu: nadležno ministarstvo) i stručni nadzor nadležne službe zaštite naslijeđa na nivou Federacije Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: nadležna služba zaštite);

- dopušteno je korištenje i prezentacija nacionalnog spomenika u kulturne i obrazovne svrhe;
- dopušteni su radovi na redovnom održavanju koji će osigurati održivu upotrebu nacionalnog spomenika, uz odobrenje nadležnog ministarstva i stručni nadzor nadležne službe zaštite;
- nije dopušteno izvođenje radova koji bi mogli ugroziti nacionalni spomenik, kao ni postavljanje privremenih objekata ili stalnih struktura čija svrha nije isključivo zaštita i prezentacija nacionalnog spomenika.

IV

Stavljaju se van snage svi provedbeni i razvojni prostorno-planski akti u dijelu u kome su u suprotnosti sa odredbama ove odluke.

V

Svako, a posebno nadležni organi Federacije Bosne i Hercegovine, kantona, gradske i općinske službe suzdržat će se od poduzimanja bilo kakvih radnji koje mogu oštetiti nacionalni spomenik ili dovesti u pitanje njegovu zaštitu.

VI

Ova odluka će se dostaviti Vladi Federacije, nadležnom ministarstvu, nadležnoj službi zaštite i općinskom organu uprave nadležnom za poslove urbanizma i katastra radi provođenja mjera utvrđenih u tač.i II - V ove odluke, te nadležnom općinskom sudu radi upisa u zemljišne knjige.

VII

Sastavni dio ove odluke je obrazloženje sa pratećom dokumentacijom koje je dostupno na uvid zainteresiranim licima u prostorijama i na web stranici Komisije (www.kons.gov.ba).

VIII

Prema članu V stav 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, odluke Komisije su konačne.

IX

Ova odluka stupa na snagu narednog dana od dana objavljivanja u »Službenom glasniku BiH«.

Ovu odluku Komisija je donijela u sljedećem sastavu: Zeynep Ahunbay, Martin Cherry, Amra Hadžimuhamedović, Dubravko Lovrenović i Ljiljana Ševo.

Predsjedavajući Komisije

Dubravko Lovrenović

Broj: 04.2-2.3-77/11-31
21. novembra 2011. godine
Sarajevo

O b r a z l o ž e n j e

I – UVOD

Na osnovi člana 2. stav 1. Zakona o provođenju odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, uspostavljene prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, „nacionalni spomenik” je dobro, koje je Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika proglasila nacionalnim spomenikom, u skladu sa čl. V i VI Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, kao i dobra upisana na Privremenu listu nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, broj 33/02), sve dok Komisija ne donese konačnu odluku o njihovom statusu, a za šta ne postoji vremensko ograničenje, i bez obzira na to, da li je za navedeno dobro podnesen zahtjev.

Bosnić Nikola, član Općinskog odbora SUBNOR-a Drvar, podnio je dana 28. 03. 2003. godine, peticiju/prijedlog za proglašenje Muzeja 25. maj u Drvaru nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine. U skladu sa odredbama Zakona, a na osnovi člana V stava 4. Aneksa 8. i člana 35. Poslovnika o radu Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, Komisija je pristupila provedbi postupka za donošenje konačne odluke za proglašenje dobra nacionalnim spomenikom.

Izjava o značaju dobra

Kulturni pejzaž u kojem je danas smješten Muzej 25. maj u Drvaru, predstavlja spomen-kompleks vezan za tzv. *Sedmu neprijateljsku ofanzivu* – događaj koji se desio u maju i junu 1944. godine, s ciljem uništenja Vrhovnog štaba NOV Jugoslavije. Po svojoj namjeni, obimu angažiranja raznorodnih jedinica i taktici izvođenja, bio je to jedan od izuzetnih poduhvata što su ih njemačke oružane snage izvele u periodu Drugog svjetskog rata. U sastavu kompleksa se nalazi Muzej koji je od svog osnivanja 1945. godine radio na prikupljanju, obradi i prezentaciji građe vezane za Drugi svjetski rat. Djelatnost Muzeja važna je za proučavanje antifašističke historije u Bosni i Hercegovini, ali i regiji. Iako je većina muzejskih eksponata (7000) otuđena, uništena i spaljena tokom posljednjeg rata (1992-1995), lokalitet na kojem se nalazi nacionalni spomenik ima veliku simboličku i historijsku važnost.

II – PRETHODNI POSTUPAK

U toku vođenja postupka izvršen je uvid u:

- podatke o sadašnjem stanju i namjeni dobra, uključujući opis, arhitektonski snimak i fotografije;
- uvid u sadašnje stanje dobra;
- kopiju katastarskog plana;
- zemljišno-knjižni izvadak;
- historijsku, arhitektonsku ili drugu dokumentarnu građu o dobru, koja je data u popisu korištene dokumentacije u okviru ove odluke.

Prema odredbi člana V stav 2. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i člana 37. Poslovnika o radu Komisije, prije donošenja

konačne odluke o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom, Komisija će pružiti mogućnost vlasniku predloženog nacionalnog spomenika, podnosiocu peticije, institucijama nadležnim za očuvanje naslijeđa, stručnim i naučnim institucijama, stručnjacima i naučnicima, kao i drugim zainteresiranim licima da iznesu svoje stavove. U skladu s tim, Komisija je svojim dopisom zatražila dostavljanje dokumentacije i stavova u vezi proglašenja dobra nacionalnim spomenikom od: Općinskog odbora SUBNOR-a Drvar, Općine Drvar, Federalnog ministarstva prostornog uređenja i Zavoda za zaštitu spomenika u sastavu Federalnog ministarstva kulture i sporta. Nakon toga, Komisiji je dostavljena sljedeća dokumentacija:

- dopisom broj 05-4-729/03-1 od 12. 06. 2003. godine Općina Drvar zatražila je finansijsku pomoć za obnovu Muzeja,
- dopisom broj 07.2-35-729/03-2 od 07. 05. 2004. godine Općinski odbor SUBNOR-a Drvar uputio je urgenciju za proglašenje dobra nacionalnim spomenikom,
- dopisom broj 07.2-35-729/03-3 od 19. 05. 2004. godine Općinskom odboru SUBNOR-a Drvar upućeno je obavještenje o nemogućnosti proglašenja dobra nacionalnim spomenikom u traženom roku,
- dopisom broj 02-35-729/03-4 od 25. 04. 2005. godine Općinski odbor SUBNOR-a Drvar uputio je zahtjev za dostavu informacije o statusu odluke za proglašenje dobra nacionalnim spomenikom,
- dopisom broj 07-40-4-4058-1/11 od 04. 10. 2011. godine Federalno ministarstvo kulture i sporta dostavilo je podatke o dobru, te fotokopiju Rješenja o upisu u registar Titove pećine sa neposrednom okolinom i Izvod iz posjedovnog lista Muzeja „25. maj“.

Na osnovi uvida u prikupljenu dokumentaciju i stanje dobra, utvrđeno je sljedeće:

1. Podaci o dobru

Lokacija

Muzej „25. maj“ sa Titovom pećinom i zgradama u kojima su boravili i radili najviši vojni i politički organi narodnooslobodilačkog pokreta, smješten je uz desnu obalu rijeke Unac. Nacionalni spomenik se nalazi na zemljištu označenom kao k. č. br. 40/43; 40/44 i 87/1-2; upisan u posjedovni list broj 273, katastarska općina Drvar Grad, općina Drvar, Federacija Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina.

Muzej je danas vlasništvo općine Drvar.

Historijski podaci

Razvoj događaja na evropskim ratištima u drugoj polovini 1943. godine jasno je ukazivao na slabljenje vojne i ekonomske moći Njemačke i njezinih saveznika. Poslije poraza njemačke vojske u bici kod Kurska (od 5. jula do 20. augusta), na čitavoj liniji istočnog fronta, od Baltika do Crnog mora, otpočelo je nastupanje jedinica Crvene armije.¹

Krajem 1943. godine, snage Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije uspjele su da zaposjednu znatan dio područja koje je do tada bilo

¹ Petar Mišković, *Desant na Drvar*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1974, str. 9.

pod italijanskom okupacijom i da prošire slobodnu teritoriju u zapadnim krajevima zemlje.²

Posljednjih mjeseci 1943. godine naročito žestoke borbe vođene su na području Slovenije, Istre, Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i Dalmacije.³ Poslije žestokih zimskih okršaja u kojima njemačka vojska nije ostvarila svoje planove, snage NOV i POJ nastavljaju ofanzivne poduhvate u svim krajevima Jugoslavije. Od početka aprila 1944. godine stalne borbe vode se u Makedoniji, južnoj Srbiji, Crnoj Gori, Sandžaku, Bosni, Hercegovini, Slavoniji, Kordunu, Baniji i Sloveniji. Uspješnim ofanzivnim poduhvatima oružane snage NOP ostvarile su dominaciju u zapadnom dijelu zemlje u zaleđu njemačkih snaga u dalmatinskom primorju.⁴ U isto vrijeme naneseni su odlučni udarci ustaškim, domobranskim i četničkim formacijama, što je doprinijelo ubrzanom slabljenju vojno-političkih pozicija kvislinških državnih tvorevina u Hrvatskoj i Srbiji.⁵

Takav razvoj događaja i prilika na jugoslovenskom operativnom području sve više je zabrinjavao njemačku Vrhovnu komandu, koja je predviđala mogućnost savezničkog iskrcavanja na jadranskoj obali. Usljed toga, početkom maja 1944. godine, ona je protiv snaga Narodnooslobodilačke vojske preduzela obimne operacije, koje su u kasnijoj historiografiji nazvane „Sedma neprijateljska ofanziva“. U nastojanju da onemoguće sadejstvo partizanskih snaga i njihovu pažnju skrenu od svojih glavnim namjera, Nijemci su najprije proveli ofanzivu u Sloveniji, Istri i Gorskom Kotaru, te u Srbiji i Makedoniji, da bi zatim, u drugoj etapi, težište operacija prenijeli na područje Crne Gore, istočne Bosne, Bosanske krajine, Like i Dalmacije. Međutim, preduzeta ofanziva, kao i pokušaj opkoljavanja partizanskih snaga u istočnoj Bosni i Sandžaku, završili su bez očekivanih rezultata. U takvim okolnostima, kada je već postalo jasno da su prva i druga etapa ofanzive doživjele vojni neuspjeh, njemačka Vrhovna komanda odlučila je da u početku treće etape provede svoj plan vazdušno-desantnog napada na Drvar, u kome se nalazio Vrhovni štab NOV sa ostalim rukovodećim organima jugoslovenskog oslobodilačkog pokreta.⁶

Ideja o neposrednom vazdušno-desantnom napadu na Vrhovni štab NOV prvi put je izražena sredinom 1943. godine.⁷

Premda su za sudjelovanje u drvarskoj operaciji bile pripremljene brojne pješadijske, tenkovske i motorizirane snage, glavnu i odlučujuću ulogu u izvršenju

² „Sve je to doprinijelo porastu strateškog značaja i uloge narodnooslobodilačkog pokreta, kao spona između savezničkih armija i frontova. Održavanje Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu i proklamovanje njegovih istorijskih odluka, dalo je snažan doprinos afirmaciji narodnooslobodilačkog pokreta i uticalo na jačanje političke i vojne saradnje sa vladama i armijama savezničkih zemalja,“ Petar Mišković, nav. dj., 1974, str. 10-11.

³ Petar Mišković, nav. dj., 1974, str. 15.

⁴ Petar Mišković, nav. dj., 1974, str. 18.

⁵ Petar Mišković, nav. dj., 1974, str. 18-19.

⁶ Petar Mišković, nav. dj., 1974, str. 19-20. Pored rukovodećih organa, u gradu i bližoj okolini boravile su razne ustanove i institucije, kao što su: Viša partijska škola CK KPJ, Tanjug, Redakcija „Borbe“, Štamparija „Nove Jugoslavije“, Pozorište „Narodno oslobođenje“, Viša oficirska škola Vrhovnog štaba, a osim toga, održavani su vojni i politički kursevi i seminari. Petar Mišković, *Bitka za Drvar*, 1974, str. 37.

⁷ Na sastanku u Rastenburgu, 6. augusta 1943. godine, Hitler je komadantu Druge njemačke armije general-pukovniku Lotaru Randulicu povjerio zadatak da utvrdi mjesto stalnog boravka „Glavnog partizanskog štaba“ i da ga „direktnom akcijom učini bezopasnim“. U nastojanju da što prije realizira ovaj plan, njemačka vrhovna komanda je, nešto kasnije, isto naređenje izdala i Aleksandru fon Fulštajnu, komadantu divizije „Brandenburg“, Petar Mišković, *Bitka za Drvar*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1974, str. 20.

osnovnog zadatka – uništavanja ili zarobljavanja „Titovog glavnog štaba“ – trebalo je da odigraju vazduhoplovne jedinice 500. SS padobransko-lovačkog bataljona.⁸

Ostvarivanje plana otpočeto je 25. maja 1944. godine⁹, kada je preduzeta desantna operacija „Rösselsprung“ (skok konjića), koja je prerasla u poznatu drvarsku.¹⁰

Uveče, 24. maja, u Vrhovni štab je stigla obavijest štaba Šeste krajiške brigade o koncentraciji njemačkih eskadrila na bihaćkom aerodromu. To je bio povod za pretpostavku da će njemačka vojska, za čije se pripreme znalo od ranije, rano izjutra izvršiti vazdušni napad na Drvar.¹¹

Prvi put grad je uznemiren u 5 sati i 30 minuta, kada su zvona sa Gradine oglasila uzbunu. Nekoliko bombarderskih eskadrila, praćenih lovcima, pojavilo se iznad Drvarske kotline. Nailazeći u niskom letu s istočne strane, one su počele sa bombardiranjem Drvara. U prvom naletu bombardiranje je zahvatilo industrijske objekte i gradska naselja, a potom središta centralnih rukovodstava NOP ispred pećine.

Bombardiranje Drvara nastavljalo se nesmanjenom žestinom i trajalo je više od jednog sata. Pored razornih bombi, bacane su zapaljive bombe, kao i specijalna pirotehnička sredstva za zamagljivanje.¹²

Dok je još trajalo bombardiranje, vazdušni pohod jedriličara i padobranaca približavao se Drvaru. Eskadrile transportnih aviona JU-52, koje su vukle 45 jedrilica,

⁸Za njegovo angažiranje u desantnoj operaciji izrađena je posebna „Studija“ u sklopu okvirnog operacionog plana. Prema tom planu, desantni napad na Drvar bio bi izvršen „x“ dana u ranim jutarnjim časovima nakon temeljitog bombardovanja odbrambenih punktova u gradu i okolini. Bilo je predviđeno da se čitava akcija izvede u dva desantna talasa. Jedinicama prvog, mješovitog jedriličarsko-padobranskog talasa povjereno je izvršenje glavnog zadatka, dok je drugi talas padobranaca, kao operativna rezerva, trebalo da stupi u akciju kada to situacija bude zahtijevala. Jedinice prvog desantnog talasa, prema Farnbilerovoj studiji, činile su padobranske grupe „Crveni“, „Plavi“ i „Zeleni“ i šest jedriličarskih borbenih grupa, koje su, prema ulozi što im je namijenjena u desantu, dobile simbolične nazive: „Panter“, „Jurišnik“, „Bezobzirni napadač“, „Hvatač“, „Grizač“ i „Drobnica“. Grupa „Panter“ sa 110 vojnika imala je za cilj zauzeti Šobića glavicu na kojoj je groblje kodnog imena „Citadela“, u čijoj je blizini prema njemačkim obavještajnim podacima boravio Tito; Grupa „Jurišnik“ sa 50 vojnika imala je za cilj uništiti sovjetsku vojnu misiju između Gornje Vrtoče i Drvara; Grupa „Hvatač“ sa 40 vojnika imala je za cilj uništiti englesku vojnu misiju između Donje Vrgoče, a zapadno od Drvara; Grupa „Drobnica“ sa 50 vojnika trebala je uništiti američku vojnu misiju na Trnanić brijegu, južno od Drvara; Grupa „Grizač“ sa 20 vojnika imala je za cilj zauzeti Trnjan jugozapadno od Drvara, a grupa „Bezobzirni napadač“ sa 70 vojnika sam grad Drvar. Petar Mišković, nav. dj., 1974, str. 27-29.

⁹ Prvobitno je, kako neki dokumenti ukazuju, bilo predviđeno da desantna operacija počne 2. juna 1944. godine. Međutim, komanda Druge njemačke armije je iz taktičkih razloga promijenila taj termin i za dan desantnog napada određen je Titov rođendan – 25. maj. Petar Mišković, *Bitka za Drvar*, 1974, str. 27.

¹⁰ Po svojoj namjeni, obimu angažiranja raznorodnih jedinica i taktici izvođenja, bio je to jedan od izuzetnih poduhvata što su ih njemačke oružane snage izvele u periodu Drugog svjetskog rata. Operacija je, za razliku onih koje su joj prethodile, svojevrsna i po tome što je inicirana lično od vođe Trećeg Rajha – Adolfa Hitlera. Do otpočinjanja realizacije ove operacije protekao je višemjesečni period obavještajno-izviđačkih potraga, operativnih planiranja i priprema specijaliziranih padobransko-jedriličarskih jedinica za izvođenje desantnog napada na Drvar, koji je u to vrijeme bio vojno-političko središte nove partizanske države Demokratske Federativne Jugoslavije, Petar Mišković, *Desant na Drvar*, 1974, str. 20-22.

¹¹ Zbog toga je zavedena predostrožnost u prištapskim i garnizonskim jedinicama, a vojne patrole obilazile su grad i obavještavale građanstvo o mogućnosti vazdušnog napada. Zahvaljujući tim upozorenjima, znatan dio civilnog stanovništva, kao i dio omladine koja je prisustvovala večernjim priredbama i kino-predstavama još u toku noći napustila je grad i izašla u okolna sela, Petar Mišković, *Bitka za Drvar*, 1974, str. 43-44.

¹² Petar Mišković, nav. dj., 1974, str. 44-45.

zaobišle su masiv Jadovnika i sa istočne strane nadlijetale Drvarsku kotlinu. Već u prvom naletu iznad Drvara, u 6 sati i 50 minuta, počelo je iskrcavanje i prizemljivanje jedinica prvog desantnog talasa.¹³

Šobića glavica, odnosno „Citadela“, gdje je, prema procjenama njemačkih obavještajnih službi, trebalo biti sjedište „Titovog Glavnog štaba“, postala je glavna tačka desantnog napada.

Pošto je savladana partizanska odbrana u Drvaru¹⁴, a desantne jedinice pojačale napade prema sjedištu Vrhovnog štaba, u Drvarsku kotlinu počele su da stižu jedinice Treće ličke proleterske brigade.¹⁵

Dolaskom Prvog i Drugog bataljona Treće ličke brigade u Drvarsku kotlinu, oko 10 sati, situacija i odnos snaga na poprištu desantne operacije počeli su se mijenjati u korist partizanskih jedinica. U tim okolnostima, nakon što je razbijena blokada ispred pećine i Nijemci odbačeni prema Drvaru, stvoreni su uslovi za povlačenje maršala Tita i ostalih članova Vrhovnog štaba.¹⁶

Povlačenje iz pećine počelo je u 11 časova i 15 minuta.¹⁷

Dok su još trajale protivdesantne borbe u Drvaru, Vrhovni štab NOV povukao se preko Ataševca u Klekovaču i 26. maja oko 13 časova stigao u Potoke, gdje je bilo rezervno sjedište štaba, a u blizini se nalazio i glavni aerodrom Petog krajiškog korpusa. Sa Vrhovnim štabom i ostalim rukovodstvima NOP u Potoke su stigle savezničke vojne misije, a potom i štab Prvog proleterskog korpusa sa Pokrajinskim komitetom KPJ za Bosnu i Hercegovinu. Međutim, njemačka komanda je već tada znala da se na tom području nalazi Vrhovni štab sa maršalom Titom, te je sa angažiranim trupama, koje su nastupale sa spoljnih pravaca, preduzela opkoljavanje Klekovače.

Procjenjujući takve protivničke namjere, Vrhovni štab je naredio Prvom proleterskom i Petom krajiškom korpusu da organiziraju kružnu odbranu područja Klekovače radi obezbjeđenja manevarskog prostora za nastavljanje daljih operacija.¹⁸

¹³ Petar Mišković, nav. dj., 1974, str. 48.

¹⁴ U odbrani Drvara učestvovala su:

- Prva proleterska divizija (Prva proleterska brigada, Treća krajiška proleterska brigada i Trinaesta proleterska brigada),
- Šesta proleterska divizija (Prva lička proleterska brigada, Druga lička proleterska brigada, Treća lička proleterska brigada),
- Četvrta krajiška divizija (Šesta krajiška brigada, Osmo krajiška brigada),
- Deveta divizija (Treća dalmatinska udarna brigada, Četvrta dalmatinska udarna brigada, Trinaesta dalmatinska udarna brigada),
- Tridesetdeveta divizija (Trinaesta krajiška brigada, Petnaesta krajiška brigada, Šesnaesta krajiška brigada),
- Grahovsko-peuljski odred te Vrhovni štab NOVJ.

¹⁵ Sa područja Grahova, iz Resanovca, prvi je stigao Drugi bataljon „Bićo Kesić“. Kada je zaposjeo položaje na ivici sela Kamenice, bataljon je preduzeo frontalne napade na desantne jedinice u Trnjaku, Marićima i Prnjavoru, što je Nijemce prisililo da se povuku prema zapadnim gradskim naseljima i Šobića glavici, odnosno „Citadeli“, gdje se nalazio glavni komandni punkt desantnog bataljona, Petar Mišković, nav. dj. 1974, str. 69.

¹⁶ Kad su se dijelovi desantnih komandi počeli povlačiti sa fronta ispred sjedišta Vrhovnog štaba prema položajima ličkih jedinica kod Kamenice i Drvar Sela, snage Pratećeg i Oficirskog bataljona pojačale su napade na njemačka uporišta duž lijeve obale Unca. Petar Mišković, nav. dj. 1974, str. 73.

¹⁷ Po spuštanju niz liticu, odstupanje je vršeno maršalom klisurom, a potom prema istoku, duž borbenog rasporeda Prve prateće čete. Pored maršala Tita i članova Vrhovnog štaba Edvarda Kardelja, Ivana Milutinovića i Sretena Žujovića, u koloni se nalazilo i nekoliko oficira sa komadantom Pratećeg bataljona Miloradom Jankovićem, Petar Mišković, nav. dj. 1974, str. 74.

¹⁸ Petar Mišković, nav. dj. 1974, str. 97.

Dalji pokret Vrhovnog štaba i savezničkih vojnih misija vršen je pod zaštitom Pratećeg bataljona i četvrtog bataljona Trinaeste proleterske brigade. Trećeg juna kolona Vrhovnog štaba se, preko Pribelje i obronaka Vitoroge, prebacila na Kupreško polje, kod sela Vukovsko, gdje se nalazio pomoćni aerodrom Narodnooslobodilačke vojske. Isto veče, oko 21 čas, na kupreški aerodrom je stigao sovjetski avion, kojim su članovi Vrhovnog štaba, Politbira CK KPJ i savezničkih vojnih misija prebačeni u Bari. Naredne noći stigli su i ostali organi i službe, te je Vrhovni štab 6. juna prešao na otok Vis.¹⁹

Na taj način, poslije jednomjesečnih borbenih okršaja, okončana je tzv. Sedma neprijateljska ofanziva.²⁰

Historijat osnivanja Muzeja 25. maj

Muzej 25. maj u Drvaru nezvanično je osnovan krajem 1945. Godine, a njegov osnivač je bila Skupština općine Drvar. Od 1945-1967 godine Muzej je radio na prikupljanju i obrađivanju historijske građe za period 1941-1945 godine. Tek 1946. godine Muzej 25. maj počinje da egzistira kao muzejska ustanova sa svojim Statutom i Programom. Za nepunih šest godina Muzej 25. maj u Drvaru formira četiri zbirke:

1. Zbirku foto-dokumentacije,
2. Zbirku trodimenzionalnih predmeta,
3. Zbirku umjetničkih djela,
4. Stručnu biblioteku.

U periodu od 1967-1990 godine Muzej 25. maj u Drvaru postaje jedan od najznačajnijih muzeja u Bosni i Hercegovini, a pogotovo u Bosanskoj krajini. Muzej 25. maj je bio memorijalnog tipa i kao takav se orijentirao na prikupljanje, obrađivanje, te prezentaciju najznačajnije historijske građe iz perioda NOB-a (1941-1945 godine). Sve to je Muzej prezentirao putem naučnih skupova i izložbi, tako da je samo od 1980-1990 godine Muzej organizirao nekoliko naučnih skupova²¹ i izložbi²². Sredinom 80-tih godina prošlog vijeka Muzej 25. maj je svoju djelatnost proširio i na period od srednjeg vijeka do 19. vijeka. Veći dio eksponata prikupljen je na terenu, neki su poklonjeni, a neki otkupljeni.

¹⁹ Petar Mišković, nav. dj. 1974, str. 104.

²⁰ Petar Mišković, nav. dj. 1974, str. 106.

²¹ Naučni skupovi u Drvaru održani od oktobra 1981 – 1990 godine:

- oktobar 1981. godine - „40 godina od ustanka u BiH“
- maj 1984. godine - „40 godina od Desanta na Drvar“
- juni 1986. godine - „Predratno stanovništvo Drvara od 1931 – 1941.“
- septembar 1989. godine - „Radnički pokret u Drvaru od 1900 – 1941.“

²² Izložbe su održavane u Muzeju 25. maj i Radničkom domu u Drvaru. Autori su bili kustosi Muzeja 25. maj, a mentor, tj. selektor svih izložbi bio je Duško Otašević iz tadašnjeg Muzeja revolucije u Sarajevu (današnji Historijski muzej). Obzirom da u arhivi Muzeja nije sačuvan pisani trag o ovim izložbama, podatke o njima dostavio je Drago Trninić, nekadašnji kustos Muzeja 25. maj u Drvaru:

- „40 godina od ustanka u BiH“, 27. juli 1981. godine,
- „40 godina od Desanta na Drvar“, 25. maj 1984. godine,
- „Industrijski i privredni razvoj Drvara u Jugoslaviji od 1945 – 1986 godine“, oktobar 1986. godine,
- „Tito u Drvaru od 1944 – 1974“, decembar 1987. godine,
- „Proslave Prvog maja u Drvaru od 1906 – 1987 godine“, februar 1989. godine,
- „Kulturni i sportski život u Drvaru od 1945 – 1990 godine“, juni 1990. godine.

Ukupan fond muzejskih ekponata u Zbirkama dostigao je tako 1990. godine 7000 predmeta različitog tipa i sadržaja (fotografije, dokumenti, trodimenzionalni predmeti).

Do rata 1992. godine, rad i djelatnost Muzeja „25. maj“ u Drvaru imali su važnu ulogu za rad drugih institucija na području Bosne i Hercegovine i Jugoslavije.

Muzej kao takav čuvao je vrijednu historijsku građu za državu Bosnu i Hercegovinu. Kao otvoreni tip Muzeja, ovaj Muzej je godišnje posjećivalo u periodu od marta-novembra oko 500,000 posjetilaca iz zemalja bivše Jugoslavije, Evrope i svijeta.

Muzej „25. maj“ ponovno je obnovljen 2009. godine i trenutno raspolaže sa dvije stalne postavke – historijskom i etnografskom, te pokušava vratiti dio historijske građe koja je otuđena po izbijanju rata u Bosni i Hercegovini (1992– 1995).

Djelatnost Muzeja „25. maj“ je značajana za proučavanje antifašističke historije Bosne i Hercegovine. Muzej je važan i za naučne, kulturne institucije u zemlji i inostranstvu, profesore, učenike osnovnih i srednjih škola, studente, elektronske i pisane medije, domaću i stranu javnost te za razvoj turizma.

2. Opis dobra

Nacionalni spomenik zauzima ukupnu površinu od 148 120ha. Sam memorijalni kompleks „Muzeja 25. maj“ u Drvaru obuhvata četiri zgrade:

1. glavnu zgradu Muzeja (bivšu kuću Mandić²³),
2. Titovu vilu,
3. zgradu (u kojoj je oformljena OZNA – Odjeljenje za zaštitu naroda) i
4. Titovu baraku u pećini.

1. Glavna zgrada „Muzeja 25. maj“²⁴ je objekat spratnosti P+1+potkrovlje. U pitanju je vrlo jednostavan objekat bez ikakvih dekoracija položen na strmom terenu. Dimenzije objekta iznose cca 8,50 x 9,50 metara. Orijeantiran je dužom stranom u pravcu sjeverozapad – jugoistok. Glavne prostorije objekta nalaze se na jugozapadnoj strani i orijentirane su prema parku, dok su sporedne (sanitarije i kuhinja) orijentirani prema sjeveroistoku. Ulaz u objekat se nalazi sa jugozapadne strane. Ukupna površina objekta iznosi oko 190 m². Objekat je pokriven složenom krovnom konstrukcijom, a kao krovni pokrivač upotrijebljen je crijep.

U objektu je prije rata (1992-1995), muzejska postavka bila uređena u tri nivoa.

Do rata 1992. godine, objekat je bio javnog karaktera i korišten je kao izložbeni prostor kompleksa Muzeja „25. maj“, a u svrhu izlaganja i čuvanja dokumentacije vezane za historijske događaje na području Drvara tokom Drugog svjetskog rata, kao i za rad i djelovanje vojnih i političkih organa narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije.

U prizemlju su se nalazile karte ratne situacije u Evropi i Jugoslaviji pred desant. Zatim, karta – ratni put vrhovnog komadanta Josipa Broza Tita i Vrhovnog štaba NOVJ od 1941. do 1945. godine. Dokumenti i fotografije prikazivale su pripreme za desant na Drvar. Među izloženim eksponatima posebno se izdvajao

²³ Podaci o izvjesnom Mandiću, čije ime nosi objekat, nisu poznati. Prema navodima Duška Bajića, administratora web stranice mojdrvar.rs.ba izvjesni Mandić je konstruirao most koji prelazi rijeku Unac u neposrednoj blizini Titove pećine, odnosno samom ulasku u grad Drvar.

²⁴ Kuća je prije Drugog svjetskog rata bila u vlasništvu porodice Mandić, te je poznata i kao Mandića kuća.

plakat-ucjena, kojim njemačke propagandne službe nude 100 000 maraka u zlatu onome ko im preda, živog ili mrtvog, Josipa Broza Tita. Na spratu je čuvana dokumentacija vezana za sam desant – karta rasporeda partizanskih jedinica i ustanova u Drvaru i okolini. Pored ovih dokumenata, izloženi su i radio-aparat i telefon Vrhovnog štaba, te padobran i njemačko oružje. U potkrovlju su se uz stare fotografije, nalazili primjerci njemačkih uniformi, oružja i veliki reljef Drvara i okoline.

Na objektu se nalazila spomen-ploča sa natpisom koji svjedoči da su tokom rata (1941-1945) u kući boravili: Štab Petog krajiškog partizanskog odreda, od jula do septembra 1942. godine, Partijska škola CK KPJ, od septembra do decembra 1942. godine, članovi Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, od januara do 25. maja 1944. godine.

Nakon rata (1992-1995) zgrada je data na korištenje nevladinoj organizaciji – Izbjeglički servis za povratak (RRS).²⁵ Unutrašnjost zgrade je prepravljena u skladu sa sadašnjim potrebama organizacije, te razlikujemo nekoliko grupa prostorija: kancelarijske prostore, pomoćne prostorije, vertikalne i horizontalne komunikacije i sanitarne čvorove.

Pristup objektu omogućen je iz ulice Omladinsko šetalište bb.

2. Spomen-kuća, tzv. „Titova vila“ je objekat sa podrumom, prizemljem i spratom ($P_0 + P + 1$). Ukupna površina sve tri etaže iznosi 148 m^2 (+ terasa 74 m^2), a horizontalni gabarit $17.80 \times 8.40 \text{ m}$.

Do rata 1992. godine, objekat je bio javno-ceremonijalnog karaktera i korišten je u svrhu promoviranja kompleksa Muzeja „25. maj“ i općine Drvar.²⁶

Dispoziciono posmatrano, u strukturi zgrade razlikuje se nekoliko grupa prostorija: izložbene prostorije, kancelarijski prostori, pomoćne prostorije, vertikalne i horizontalne komunikacije i sanitarni čvorovi. Raspored i odnos nabrojanih grupa prostorija po etažama je sljedeći:

U podrumu su smještene pomoćne prostorije i ostave, fizički međusobno razdvojene. Iz stepenišnog prostora (dim. $3,28 \times 1,82 \text{ m}$) se ulazi u dvije pomoćne prostorije (dim. $6,0 \times 4,63 \text{ m}$ i $2,90 \times 1,97 \text{ m}$), a iz manje prostorije se pristupa u ostavu (dim. $1,40 \times 1,97 \text{ m}$). Gabariti ove etaže su $9,90 \times 8,40 \text{ m}$, a zid sa sjeverne strane je dužine $12,70 \text{ m}$.

Pod je obložen keramičkim pločicama. Vanjsku bravariju čine prozorski otvori dimenzija $160/60 \text{ cm}$. Visina podrumskih prostorija iznosi $2,20 \text{ m}$. Veza podruma i prizemlja je jednokrako stepenište.

Osnova prizemlja je pravougaonog oblika dimenzija $17,80 \times 8,40 \text{ m}$. Glavni ulaz u objekat nalazi se na sjeveru dok je sporedni ulaz na zapadnoj strani. Iz ulaznog prostora (dim. $2,80 \times 2,16 \text{ m}$) prema južnoj strani, pristupa se manjem izložbenom prostoru (dim. $5,10 \times 4,62 \text{ m}$), a dalje se nalazi veći izložbeni prostor (dim. $10,72 \times 5,10 \text{ m}$). Na sjevernoj strani objekta su smještene prostorije depoa (dim. $1,80 \times 2,16 \text{ m}$), sanitarnih čvorova (dim. $5,78 \times 2,16 \text{ m}$), pretprostora (dim. $2,50 \times 2,16 \text{ m}$) i stepenišnog prostora pri službenom ulazu koje vodi prema podrumu (dim. $3,45 \times 2,16 \text{ m}$). Izložbene prostorije su fizički razdvojene, ali sa mogućnošću

²⁵ Izbjeglički servis za povratak (RRS) obratio se 2002. godine Institutu za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Bosne i Hercegovine sa molbom da se odobri rekonstrukcija zgrade Muzeja „25. maj“.

²⁶ Titova vila bila je opremljena za stanovanje, odnosno privremeni boravak Josipa Broza Tita i njegove supruge.

povezivanja i stvaranja jednog jedinstvenog izložbenog prostora. Veza između službenog ulaza i izložbenih prostorija je omogućena preko pretprostora.

Podna obloga u izložbenim prostorijama je hrastov parket, u ulaznim prostorima, depou i pretprostoru su granitne ploče, a u sanitarnim čvorovima su keramičke pločice.

Fasadni otvori su zatvoreni čamovom stolarijom sa drvenim griljama na prozorima izložbenih prostorija. Dimenzije prozorskih otvora su 310/180cm u izložbenim prostorijama, u sanitarnim čvorovima su 150/80cm, dok su u depou 80/140cm. Unutrašnji otvori su također rađeni od punog čamovog drveta. Visina prostorija u prizemlju iznosi 2,81m. Veza prizemlja i sprata je jednokrako stepenište iz manje izložbene prostorije.

Sprat je u osnovi pravougaonog oblika dimenzija 17,80x8,40m. Stepenište iz prizemlja vodi u galeriju (dim. 5,0x7,64m) na spratu koja se nalazi na istočnoj strani objekta. Iz galerije se pristupa hodniku (dim. 6,10x2,16m), kuhinji (dim. 3,30x3,97m) i ostavi (dim. 1,53x0,95m). Iz hodnika postoji veza sa kabinetom (dim. 3,33x5,10m), prostorijom za boravak (dim. 5,20x5,10m) i sanitarnim čvorom (dim. 3,60x2,47m). Veza sa boravkom i sanitarnim čvorom je ostvarena preko degažmana (dim. 2,08x2,16m).

Podna obloga prostorija je hrastov parket, izuzev kuhinje i sanitarnog čvora, gdje je granitna keramika odnosno keramičke pločice.

Fasadni otvori su zatvoreni čamovom stolarijom sa drvenim griljama na prozorima boravka, kabineta i galerije na južnoj fasadi. Dimenzije svih prozorskih otvora su 150/180cm, a samo su dva prozora u prostoru galerije na istočnoj fasadi dimenzija 80/180cm. Unutrašnji otvori su također rađeni od punog čamovog drveta. Visina prostorija na spratu iznosi 2,92m. Krovna konstrukcija je klasična drvena sa četverovodnim krovom, a pokrov je od pocinčanog lima.

Danas Muzej 25. maj raspolaže sa skromnom zbirkom fotografija, replika uniformi, oružja, ordenja i drugih muzejskih predmeta:

1. Fotografije²⁷: stare i nove,
2. Unforme:
 - replika uniforme srpskog vojnika iz 1914. godine,
 - replika uniforme austrougarskog vojnika iz 1914. godine,
 - replika ustaške uniforme iz perioda NDH (1941-1945),
 - replika njemačke uniforme iz perioda Drugog svjetskog rata,
 - replika partizanske uniforme iz perioda Drugog svjetskog rata,
3. replika ustaških odlikovanja iz 1941. godine (ukupno 2),
4. replike odlikovanja iz perioda Federativne Republike Jugoslavije (ukupno 3),
5. oficirska torba iz perioda narodnooslobodilačke borbe (1941-1945,)
6. automat MP, model 1940, 9 mm parabelum,
7. replika kalupa za bombe pravljenih u Drvaru za potrebe partizanskih boraca u ustanku 27. 07. 1941. godine (ukupno 2),
8. bomba pravljena u Drvaru za potrebe ustanka 27. 07. 1941. godine.

Među najvrednijim eksponatima sadašnje postavke Muzeja je replika Titove maršalske uniforme. Original uniforme nalazio se u krojačkoj radionici Vrhovnog

²⁷ Fotografije koje su danas dio izložbenog postava Muzeja nabavljene su iz drugih muzeja u Bosni i Hercegovini i regiji – Historijskog muzeja u Sarajevu i Vojnog muzeja u Beogradu.

štaba u Drvaru i trebao je biti uručen kao rođendanski poklon vođi NOVJ, 25. maja 1944. Međutim, razvoj događaja 25. maja 1944. godine utjecao je na to da uniforma nikada nije uručena Titu. Naime, pripadnici jedriličarske grupe „Panter“ uniformu su zaplijenili i ona je poslužila kao „dokaz“ da je „likvidiran partizanski maršal Tito“. Uniforma je kasnije bila izložena na antikomunističkoj izložbi u Beču. Nakon osnivanja Muzeja 1945. uniforma je vraćena, ali je početkom devedesetih godina prošloga stoljeća, zajedno sa ostalim inventarom otuđena iz Muzeja.²⁸

3. **Spomen-zgrada u kojoj je oformljena OZNA** je objekat sa prizemljem i spratom (P + Pk). Ukupna površina na obje etaže iznosi 69 m², a horizontalni gabarit 7.60 x 10.00 m.

Do rata 1992. godine, objekat je bio javnog karaktera i korišten je kao izložbeni prostor kompleksa Muzeja „25. maj“, a u svrhu izlaganja i čuvanja dokumentacije vezane za historijske događaje na području Drvara tokom Drugog svjetskog rata.

Dispoziciono posmatrano, u strukturi zgrade razlikuje se nekoliko grupa prostorija: izložbene prostorije, kancelarijski prostori, pomoćne prostorije, vertikalne i horizontalne komunikacije i sanitarni čvorovi. Raspored i odnos nabrojanih grupa prostorija po etažama je sljedeći:

Prizemlje

Prema tlocrtnom prikazu, osnova je pravougaonog oblika dimenzija 10,0x7,60m, s tim da je vanjski zid ulaznog prostora na sjevernoj strani širine 7,35m. Ulaz u objekat je na istočnoj fasadi, a u prizemlju se nalazi ukupno 8 prostorija. Iz ulaznog prostora (dim. 3,48x2,15m) pristupa se stepenišnom prostoru (dim. 2,15x2,15m), a na lijevoj strani smješten je hodnik (dim. 1,92x3,53m). Iz hodnika je omogućen pristup prema tri izložbene prostorije, fizički povezane sa mogućnošću kružnog kretanja prilikom sagledavanje eksponata, kao i prema pomoćnim prostorijama depoa (dim. 2,09x2,16m) i sanitarnog čvora (dim. 2,09x1,0m) koje se nalaze na desnoj strani hodnika, odnosno zapadnoj strani objekta. Dva izložbena prostora se nalaze na južnoj strani objekta (dim. 4,13x3,70m i 2,85x3,44m) dok je treći pozicioniran na istočnoj strani (dim. 2,85x3,28m). Pregradni zidovi su od opekarskog bloka d=12cm.

Podna obloga je seljački pod u glavnim izložbenim prostorijama, hodniku i depou dok su u ulaznom prostoru protivklizna granitna keramika, a u sanitarnom čvoru su keramičke pločice.

Fasadni otvori su zatvoreni hrastovom stolarijom sa drvenim griljama kao zaštita od sunca. Dimenzije prozorskih otvora su 120/160cm, sa izuzetkom u sanitarnom čvoru gdje je dimenzija 60/60cm. Unutrašnji otvori su također rađeni u hrastovom drvetu.

Visina prostorija u prizemlju iznosi 2,98m.

Kao veza između prizemlja i potkrovlja, nalazi se trokrako čelično stepenište sa gazištima od hrastovih talpi.

Potkrovlje

²⁸ Dana 06. 09. 2006. godine, Anka Papak – Dodig, načelnica općine Drvar uputila je zahtjev za vraćanje i otkrivanje eksponata Spomen muzeja „25. maj 1944“ u Drvaru nadležnim institucijama:

- Državnoj agenciji za istrage i zaštitu (SIPA),
- Vladi Federacije Bosne i Hercegovine,
- Ministarstvu unutrašnjih poslova Federacije Bosne i Hercegovine,
- Ministarstvu unutrašnjih poslova Kantona 10.

Potkrovlje je u osnovi kvadratanog oblika (dim. 7,60x7,60m) sa isturenim stepenišnim prostorom na sjevernoj strani dimenzija 3,62x2,40m. Sa stepeništa se pristupa u galerijski prostor koji je povezan sa hodnikom (dim. 1,33x1,93m) smještenim na sjevernoj strani objekta. Na desnoj strani hodnika se nalazi sanitarni čvor (dim. 2,03x1,93m) dok se pravo nalazi kancelarija (dim 3,50x3,0m) orijentirana na zapadnu stranu. Iz navedene prostorije postoji veza u ostavu na južnoj strani (dim. 3,50x1,93m) i u drugu kancelariju (dim. 3,48x3,0m), a iz koje se dalje pristupa još jednoj ostavi (dim. 3,48x1,93m) i prostoriji arhiva (dim. 3,48x1,93m). Pregradni zidovi su od gips kartonskih sendvič panela debljine 10cm, dok su unutrašnji zidovi sanitarnog čvora zidani opekarskim blokom.

Podna obloga je od laminata u svim prostorijama, izuzev sanitarnog čvora, gdje su keramičke pločice.

Fasadni otvori su zatvoreni hrastovom stolarijom sa drvenim griljama. Dimenzije prozorskih otvora u kancelarijama su 120/140cm, a sanitarnom čvoru, ostavama i arhivi dimenzija je 40/40cm.

Visina svih prostorija je 2,20m, osim u ostavama koje imaju kosi plafon uslijed krovnog nagiba.

Krovnna konstrukcija je klasična drvena sa dvovodnim krovom, a pokrov je falcovani crijep.

U zgradi su prije rata (1992-1995) bile uređene četiri prostorije u kojima su se nalazili ordeni narodnih heroja, sa poveljama – grada Drvara, odlikovanog 17. maja 1974. godine; Okružnog komiteta SKOJ-a, odlikovanog 20. maja 1969. godine; Milke Bosnić, odlikovane 17. maja 1974. godine. Pored povelja u zgradi je čuvana pisaća mašina Vrhovnog štaba i primjerci listova „Nova Jugoslavija“ i „Oslobođenje“, kao i lični predmeti Josipa Broza Tita – sekcija, fotoaparata, opasač, nalivpero, tabakera, muštikla, šibice. U zasebnoj vitrini se čuvala Titova maršalska uniforma.

Na zgradi su se nalazile dvije spomen-ploče²⁹. Prva svjedoči da su u „zgradi boravili članovi VŠ NOV i POJ od januara do 25. maja 1944. godine“, a druga da je „po naredbi vrhovnog komadanta NOV i POJ maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita od 13. maja 1944. godine u zgradi formirano Odjeljenje zaštite naroda OZNA“.³⁰

U zgradi je nakon adaptacije i sanacije prostorija (2008-2009. godine) uređena etnografska zbirka.

U pećini pod Gradinom, **tzv. Titovoj pećini**, nalaze se spojene dvije drvene barake, poznate pod nazivom **Titova baraka**. U prvoj baraci se stanovalo, dok je druga služila kao kancelarija. Pozadi barake nalazi se pećina čiji ulaz je širine 12, a visine oko 20 metara. Pećina se postepeno sužava prema unutra i poslije dvadesetak metara dolazi se do njenog kraja i ulaza koji vodi u njen podzemni dio u kome se nalazi podzemno jezero čiji nivo se nalazi 40 metara ispod nivoa rijeke Unac. Kada voda nadođe, izbija iz ovog otvora i prolazi ispod barake, obrušava se sa visine od 20 metara praveći vodopad i nakon toga uvire u rijeku Unac."³¹

²⁹ Spomen-ploče nisu pronađene prilikom službene posjete Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika kompleksu, 30. 09. 2010. godine.

³⁰ Jokić, Gojko. *Drvar, Grad-Heroj*. Drvar-Beograd: Spomen-muzej „25.maj 1944.“ – NIP „Turistička štampa“, 1977, str. 26.

³¹ Opis pećine iz TV Enisije Karavan, 1972. god., autor *Milan Kovačević*, TV Beograd.

Baraka je uništena tokom desanta na Drvar 1944. godine. Po završetku Drugog svjetskog rata, ponovno je izgrađena u istim gabaritima. Objekat je ponovno devastiran 1992. godine. Američka organizacija za međunarodni razvoj (USAID) donirala je sredstva za obnovu barake (također prema stanju iz 1944. godine) te je ona ponovo otvorena 25. 05. 2006. godine.

4. **Titova baraka I i II**

Objekti su smješteni neposredno jedan uz drugi na ulazu u pećinu. Prizemni su o postavljeni su na armiranobetonsku ploču.

Nosivu konstrukciju čine stubovi, grede i kosnici od jelove građe obloženi obostrano daščanom oplatom. Sa unutrašnje strane zida postavljena je lamperija, a sa vanjske brodski pod.

Podovi su drveni sa podlogom od broskog poda. Svi prozorski otvori su od čamove građe. Unutrašnja vrata su također od čamove građe dok su ulazna od punog hrastovog drveta dijelom ostakljena. Krovna konstrukcija je klasična drvena sa dvovodnim krovom i pokrovom od crijepa.

Baraka I

Osnova je pravougaonog oblika dimenzija 8,50x4,50m. Glavni ulaz se nalazi na istočnoj fasadi, a unutar objekta smještene su dvije prostorije. Prostorije su iste površine dimenzija 4,10x3,95m, a odvojene su pregradnim zidom d=20cm.

Na južnoj strani ulazne prostorije su dva prozorska otvora 120/140cm dok je na istočnoj strani druge prostorije prozorski otvor dim. 180/140cm. Zapadna i sjeverna fasada su bez otvora. Ulazna vrata su širine 100cm.

Visina prostorija iznosi 2,66m.

Baraka II

Osnova je pravougaonog oblika dimenzija 5,50x3,50m. Glavni ulaz se nalazi na istočnoj fasadi, a unutar objekta se nalazi jedna prostorija dim 5,10x3,10m.

Na sjevernoj fasadi su dva prozorska otvora dim 120/140cm, a vrata su širine 100cm. Južna i zapadna fasada su bez otvora.

Visina prostorije iznosi 2,86cm.

3. Dosadašnja zakonska zaštita

Muzej „25. maj“ u Drvaru imao je status državne institucije u sastavu Historijskog muzeja Bosne i Hercegovine (bivši Muzej revolucije).

Prema evidenciji Zavoda za zaštitu spomenika u sastavu Federalnog ministarstva kulture i sporta, Muzej „25. maj“ u Drvaru bio je evidentiran kao korisnik koji je upravljao kompleksom Titova pećina, baraka ispred pećine i dvije kuće u neposrednoj blizini pećine, u brdu gradina, u Drvaru, dok sam objekat Muzeja nije bio zaštićen od strane Zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa BiH.

Prema popisu zaštićenih spomenika narodno-oslobodilačkog rata³² u Drvaru su evidentirani:

1. Titova pećina u Drvaru u brdu Gradina, NOO Drvar, NOS Bihać, k. o. Drvar, Grad, k. č. broj: 87/1-2, upisana u posjedovnom listu broj 273.

Status spomenika nakon rata (1992-1995) još uvijek nije riješen.

³² Naše Starine, VIII, Sarajevo 1962, str. 239.

4. Istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi

1. Firma za projektovanje i urbanističko planiranje „Plan“ a. d. iz Banja Luke, tokom aprila 2008. godine izradila je sljedeće projekte:
 - a. Glavni projekat adaptacije i sanacije Spomen-muzej (kuća 1), broj protokola 68/08.
 - b. Glavni projekat adaptacije i sanacije Spomen-muzej (kuća 2), tzv. Vila, broj protokola 70/08.
2. Humanitarna organizacija RRS (Izbjeglički servis za povratak) iz Drvara donirala je sredstva za adaptaciju glavne zgrade Muzeja „25. maj“.
3. Američka organizacija za međunarodni razvoj (USAID), donirala je sredstva za obnovu devastirane Titove barake. Za izvođača radova odabrana je firma „Termont kompani“ d. o. o. iz Laktaša, a u realizaciji je učestvovalo udruženje građana „Drvarska drenjina“.
4. Firma D. P. Zavod za studije i projektovanje iz Banja Luke izradila je za potrebe investitora – Udruženja „Drvarska Drenja“ glavni projekat Izgradnje spomen-kuće-muzeja Titova pećina.

5. Sadašnje stanje dobra

Objekti i sadržaji **Historijskog područja – memorijalni kompleks Muzej „25. maj“ u Drvaru**, očuvali su svoju izvornost u ograničenom obimu, što ovisi od dijela kompleksa.

Dana 30. 09. 2010. godine uvidom u postojeće stanje, utvrđeno je sljedeće:

- svi objekti historijskog područja – memorijalni kompleks Muzej „25. maj“ u dobrom su stanju,
- originalni eksponati iz muzeja su otuđeni u posljednjem ratu (1992-1995) te je sadašnja zbirka formirana prikupljanjem građe i replika iz drugih muzeja u Bosni i Hercegovini i regiji.

III – ZAKLJUČAK

Primjenjujući Kriterije za proglašenje dobra nacionalnim spomenikom („Službeni glasnik BiH”, br. 33/02 i 15/03), Komisija je donijela odluku kao u dispozitivu. Odluka je zasnovana na sljedećim kriterijima:

B. Historijska vrijednost

(veza građevine, cjeline ili područja sa historijskom ličnošću ili značajnim događajem u historiji)

D. Čitljivost (dokumentarna, naučna, obrazovna vrijednost)

ii. Svjedočanstvo o historijskim promjenama,

E. Simbolička vrijednost

v. Značaj za identitet grupe ljudi.

Sastavni dio ove odluke su:

- foto-dokumentacija, CANON PowerShot SX 10 IS, fotografije snimile Arijana Pašić i Aleksandra Bunčić
- grafički prilozi.

Korištena literatura:

Dokumentacija Arhiva Bosne i Hercegovine

1. Babić, Nikola. *Od izložbe do muzejskog kompleksa*, u: Zbornik radova Muzeja revolucije Bosne i Hercegovine. Sarajevo, 1975.
2. Glavni projekat adaptacije i sanacije Spomen-muzej (kuća 1), broj protokola 68/08, Firma za projektovanje i urbanističko planiranje „Plan“ a. d. Banja Luka.
3. Glavni projekat adaptacije i sanacije Spomen-muzej (kuća 2), tzv. Vila, broj protokola 70/08, Firma za projektovanje i urbanističko planiranje „Plan“ a. d. Banja Luka
4. Jokić, Gojko. *Drvar, Grad-Heroj*. Drvar-Beograd: Spomen-muzej „25.maj 1944.“ – NIP „Turistička štampa“, 1977.
5. Mišković, Petar. *Bitka za Drvar*. Sarajevo: „Veselin Masleša“, 1974.
6. Mišković, Petar. *Desant na Drvar*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1974.
7. Popović, Stevo. *Desant na Drvar u svjetlu dokumentacije i eksponata Muzeja revolucije u Sarajevu i Muzeja „25. maj“ u Drvaru*. Sarajevo: Muzej revolucije SR BiH, 1969.

Internetske stranice:

<http://www.drvar.info/Blog/Blog.aspx?ID=161> (28. 09. 2010)

<http://www.generals.dk/general/Rendulic/Lothar/Germany.html> (28. 09. 2010)

http://www.mondo.rs/s99633/Info/ex-YU/Ko_je_ukrao_Titovu_uniformu.html (28. 09. 2010)

<http://www.muzej-nz.si/> (28. 09. 2010)

<http://www.nacional.hr/clanak/25338/amerikanci-obnovili-titovu-pecinu> (28. 09. 2010)

<http://www.slobodnajugoslavija.com/drugTito.html> (28. 09. 2010)

http://www.zrno.ba/zrno/index.php?option=com_content&view=article&id=127:desant-na-drvar-1dio&catid=45:istorija&Itemid=57 (28. 09. 2010.)

Nosilac istraživanja i izrade Prijedloga odluke

Aleksandra Bunčić, diplomirani historičar umjetnosti i profesor pedagogije, saradnik za historiju umjetnosti u Komisiji za očuvanje nacionalnih spomenika